

МАРСЕЛЬ
ПРУСТ

У ПОШУКАХ
ВТРАЧЕНОГО ЧАСУ
НА СВАНОВІЙ СТОРОНІ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2024

ПЕРША ЧАСТИНА
КОМБРЕ

I

Тривалий час я вкладався спати рано. Інколи, щойно гасла свічка, мої очі заплющувалися так швидко, що я не усвідомлював, що засинаю. За пів години мене будила думка, що час уже заснути; я хотів відкласти книжку, яку, здавалося, тримаю в руках, і задмухнути свічку; я не припиняв уві сні обмірковувати прочитане, але ці думки були дещо дивними; мені здавалося, що я сам — те, про що йшлося в книжці: церква, квартет, суперництво Франциска I і Карла V. Це марення тривало ще кілька секунд після мого пробудження; воно не затьмарювало мою свідомість, але налягало наче якоюсь полудою на очі, перешкоджаючи їм побачити, що свічка вже не горить. Потім я починав сприймати його як щось химерне, як думки з попереднього нашого буття, що проявляються після метемпсихозу; сюжет книжки віддалявся від мене, а я був вільний чіплятися чи не чіплятися за нього; й одразу мені повертався зір, і я щиро дивувався темряві навколо мене, м'якій і покійній для моїх очей, але, можливо, ще більше для моєї душі, в якій вона поставала як щось безпричинне, незрозуміле, насправді темне. Я розмірковував, котра це може бути година, чув, як свищать поїзди, і цей їхній звук, то далекий, то близький, як спів птахів у лісі, зміщуючи відстані, малював мені безлюдний простір навколо, де подорожній поспішає до наступної станції; і ву-

зький шлях, яким він рухається, викарбується в його пам'яті збудженням від нових місць, незвичних рухів і дій, недавно завершеної бесіди і прощань під чужою лампою, які все ще з ним у нічній тиші, від тепла скорого повернення.

Я ніжно тулився щоками до м'яких щік подушки — повних і свіжих, як щоки нашого дитинства. Я чиркав сірником, щоб подивитись на годинник. Скоро північ. Це та мить, коли хвора людина, яка змушена була кудись їхати й ночувати в незнайомому готелі, пробуджена нападом недуги, радіє, угледівши під дверима смужку денного світла. Яке щастя! Уже ранок! Ще трохи, і вже встануть слуги, можна буде подзвонити, щоб хтось прийшов на допомогу. Надія на полегшення додає мужності, щоб витримати біль. І справді, здається, почулися чийсь кроки; вони наближаються, потім стихають. І смужка світла, що лежала під дверима, зникла. Опівніч; газові ліхтарі погасили; пішов останній служник, і доведеться провести всю ніч у болю й без лік.

Я знову засинав, й інколи прокидався лише на короткий час, щоб почути звичайні потріскування дерев'яних меблів, розплющити очі на калейдоскоп темряви, відчутти завдяки швидкоплинному проблиску свідомості блаженство, що охоплює меблі, кімнату, все те, лише частиною чого був я, і з нечутливістю чого я швидко зливався.

Або ж уві сні я без зусиль повертався в безповоротно минулі часи мого життя, до того чи іншого з моїх дитячих страхів, як, наприклад, до того, у якому мій двоюрідний дідусь смикав мене за буклі, і який розвіявся того дня — початку для мене нового життя — коли їх зістригли. Я забував про цю подію, коли спав, і згадка про неї поверталася, варто мені було спромогтися пробудитися, щоб ухилитися від рук дідуся, але заради перестороги, я ховав усю свою голову в подушку, перш ніж повернутися до царства сновидінь.

Подекуди, подібно до того, як Єва народжувалася з ребра Адама, під час мого сну виникала жінка через незручне положення моєї ноги. Її породжувало відчуття близької насолоди, а мені здавалося, що тієї миті я насолоджувався нею. Тіло моє відчувало в її тілі моє власне тепло, хотіло злитися з ним, і я прокидався. Усі інші люди здавалися мені дуже далекими, коли я був поруч із цією залишеною мною жінкою лише кілька секунд тому; моя щока була ще теплою від її поцілунку, а моє тіло почувалося ломотним під її вагою. Якщо, як це інколи траплялося, вона була у вигляді якоїсь жінки, яку я спізнав у житті, я цілком віддавався меті знову її побачити, як мандрівники, які їдуть у подорож, щоб побачити власними очима бажане місто, і думають, що можна насолодитися в реальності зачаруванням сну. Мало-помалу згадка про неї танула, я забував дівчину мого сновидіння.

Спляча людина тримає довкола себе плин годин, ходу років і світів. Вона інстинктивно дивиться на них, коли прокидається, і миттю зауважує на землі точку, на якій опинилася, час, що минув до її пробудження; але їхні звязки можуть переплутатися, розірватися. І якщо над ранок після чергового безсоння дрімота охопить її, коли вона читає в незвичній для неї позі, досить буде піднести руку, щоб зупинити й відігнати від себе сонце, і в першу хвилину пробудження вона не знатиме вже, котра зараз година, думатиме, що тільки-но лягла спати. Варто заснути в ще більш незручній і незвичній позі, наприклад, після вечері, сидячи в кріслі, і тоді вже станеться повний переворот у світах, що зійшли зі своїх орбіт, чарівне крісло понесе її з великою швидкістю в мандрівку у часі й у просторі, а коли розплющатся повіки, здаватиметься, що лягла спати кілька місяців тому в якомусь іншому місці. Проте у власному ліжку сон був глибокий і повністю розслабляв мозок;

і тоді я відпускав від себе картину місця, у якому заснув, а коли я прокидався серед ночі, не усвідомлюючи, де я, то забував навіть у першу мить, хто я; у мені жевріло тільки у своїй первісній простоті відчуття мого існування, яке дається взнаки своїм тремтінням десь у глибині нутра тварини; я був тоді вбогішим, ніж печерна людина; але тоді пам'ять — це не про те місце, де я лежу, а про деякі з тих, де я жив і де міг би бути, — приходила до мене як допомога згори, щоб витягти мене з небуття, з якого я не зміг би вибратися сам; я пролітав за секунду над століттями цивілізації, і бляклі контури гасових ламп, а далі й сорочок з відкладним коміром потроху відтворювали справдешні риси мого я.

Можливо, нерухомість речей навколо нас пояснюється нашою впевненістю, що це саме вони, а не щось інше, нерухомістю нашої думки перед ними. В усякому разі, коли я ось так прокидався, а мій мозок бився в безуспішних спробах дізнатися, де я, усе кружляло навколо мене в темряві: речі, країни, роки. Моє тіло, надто затерпле, щоб ворухитися, намагалося визначити за формою своєї втоми положення своїх членів, щоб вивести з нього місце стіни, меблів і так відтворити й згадати назву оселі, де воно лежить. Його пам'ять, пам'ять його ребер, його колін, його пліч подавала йому одну за одною вигляд декількох з тих опочивалень, де йому доводилося спати, а навколишні стіни переміщувалися відповідно до форми уявної кімнати, нуртувалися в пільмі. І ще до того, як моя думка, нерішуче зупинившись на порозі часів і форм, розпізнала приміщення, звіряючи обставини, воно — моє тіло — пригадувало вигляд ліжка, місце дверей, віконні прорізи, наявність коридора і думку, з якою я тут засинав і яка поверталася до мене з пробудженням. Мій затеклий бік намагався зрозуміти, куди він повер-

нутий, і уявляв, наприклад, що він лежить навпроти стіни у великому ліжку з балдахіном, і я одразу казав собі: «Цікаво, я таки заснув, хоча мама не приходила побажати мені доброї ночі», я був у селі в дідуся, який помер уже багато років тому; і моє тіло, бік, на якому я лежав, вірна сторожа минулого, яке я ніколи не мав би забувати, нагадували мені вогник нічника з богемського скла у вигляді урни, підвішеної ланцюжками під стелею, камін із сіенського мармуру в моїй спальні в Комбре, у моїх бабусі й дідуся в далекі дні, які цієї миті мені ввижалися теперішніми, хоча я й не міг уявити їх собі в точності, і які бачитимуться мені ясніше, коли я цілком прокинуся.

Потім спливав спогад про інші обставини; стіна посувалася в інший бік: я був у своїй кімнаті в мадам де Сен-Лу на селі. Господи! Вже не раніше десятої, вечеря мала до цього часу закінчитися! Я мабуть занадто затягнув свою сіесту, якій віддаюся щовечора після прогулянки з мадам де Сен-Лу, перш ніж вдягнутися у вечірній костюм. Чимало років минуло після Комбре, де, хоч би як пізно ми поверталися додому, на вітражі мого вікна я бачив червоні промені заходу сонця. У Тансонвілі, у мадам де Сен-Лу, ведуть інше життя, інший тип насолоди я знаходжу, виходячи з дому тільки вночі, ідучи під місячним світлом доріжками, де я колись грався на сонці; і ту кімнату, де я заснув, замість перевдягтися для вечері, я бачу здалеку в промінчиках лампи — єдиного маяка вночі.

Ця круговерть невиразних спогадів ніколи не тривала більше кількох секунд; часто коротке відчуття непевності щодо місця, у якому я перебував, не давало змоги розрізняти між собою ті різні припущення, з яких воно складалося, краще, ніж ми можемо, дивлячись на біг коня, виділяти окремі стадії, що їх нам показує кінетоскоп. Але мені бачи-

лися то та, то інша кімната з тих, де я колись жив, і я зрештою згадував їх у своїх мріях після пробудження; кімнати взимку, де, коли лягаєш спати, зіщулюєш голову в гнізді, яке сплітаєш собі з найрізноманітніших речей: ріжка подушки, верху ковдри, кінчика шалі, краю ліжка і номера журналу «Рожеві дебати», зцементувавши це все по-пташиному з неабияким старанням; де в морозну погоду зі смаком насолоджуєшся тим, що ти не на вулиці (як морська ластівка, що влаштовує собі гніздо в глибині підземелля, зігрітого землею), і де при розпаленому на цілу ніч каміні спиш, загорнутий у шубу теплого й курного повітря, освітлюваного головешками, що час від часу розпалюються знову, у такому собі невідчутному на дотик алькові, теплому гроті, вирубаному в самій кімнаті, палкому й рухливому у своїх теплових лініях просторі, провітрюваному подувами, що освіжають обличчя й надходять з кутів, із простінків, близьких до вікна чи далеких від каміну, які вже охололи; кімнати влітку, в яких любиш зливатися з теплою ніччю, де місячне світло, що торкається ледь причинених віконниць, простягає аж до ніжок ліжка свої зачаровані сходинокки, де спиш майже на свіжому повітрі, як синиця, розгойдувана вітерцем на кінчику променя; — інколи кімната, обставлена в стилі Людовика XVI, така весела, що навіть у перший вечір я не почувався в ній нещасним, і де легкі й тонкі колони, що тримали стелю, так граційно розкривали між собою місце ліжка; іноді, навпаки, маленька кімната з дуже високою стелею, витесана в формі піраміди на висоту двох поверхів і частково обшита червоним деревом, де, з першої миті, я був морально отруєний незвичним ветиверієвим запахом, упевнений у ворожості фіолетових штор і в зухвалій байдужості годинника, що сокотів десь угорі, немовби мене тут і немає; — де химеристе й безжальне дзеркало на чоти-

рикутних ніжках загороджувало собою навкіс один з кутів кімнати і немилостиво видобувало собі в м'яких контурах уже звичного мені поля зору місце, що не було передбачене для нього; — де моя думка, годинами силкуючись розпорошитися, витягтися у висоту, щоб набути точної форми кімнати і спромогтися заповнити дощенту її гігантську воронку, мучилася чимало нещадних ночей, поки я лежав на ліжку з розплющеними очима, нашорошеними вухами, нервово смикаючи носом і прислухаючись до биття серця; аж доки око моє призвичаїлося настільки, що змінило собі колір штор, зробило милосерднішим навскісне й жорстоке дзеркало, змусило замовкнути годинник, притушило, якщо не вигнало до кінця запах ветивера і значно зменшило видиму висоту стелі. Звичка! Вправна, але дуже неспішна впорядниця, яка починає з того, що змушує страждати нашу голову тижнями в тимчасовому облаштуванні; яка, попри все, щаслива опинитися в ньому, адже з незвички і, розраховуючи лише на свої власні сили, вона не в змозі була б зробити оселю придатною до життя.

Тепер я вже точно прокинувся: тіло моє крутнулося востаннє, і добрий ангел ясної свідомості все зупинив навколо мене, уклав мене під ковдру в моїй спальні і поставив приблизно на своє місце в темряві мій комод, мій стіл, мій камін, вікно на вулицю і двоє дверей. Та хоча я й знав, що не лежу в якійсь із тих спалень, які не впізнаєш, коли прокидаєшся, не можеш чітко роздивитися в першу мить, але відчуваєш, що ти таки тут, все ж таки пам'ять мою це сколихнуло; зазвичай я не прагнув заснути одразу; більшу частину ночі я згадував наше колишнє життя в Комбре, в моєї двоюрідної тітки, у Бальбеку, в Парижі, у Донсьєрі, у Венеції, десь іще, згадував місця, людей, яких знав там, те, якими я їх бачив, те, що мені розповідали про них.

ЗМІСТ

Перша частина. КОМБРЕ	5
Друга частина. КОХАННЯ СВАНА	223
Третя частина. НАЗВИ КРАЇВ: НАЗВА	457